Институт языка, литературы и истории
ОТДЕЛ РУКОПИСЕЙ
Инв. № 2040
3/IV-58 г.
Кир. ФАН СССР гор. Фрунзе

Бугу менен Сарыбагыштын кагылышы.

(ормондун олуму)

Абдрахманов Ибрайимдын айтуусу.

шаар Фрунзе. 1955-ж. апрель.

Бугу Сарбагыштын [illegible] [illegible] берген [illegible]

21/IV-56

Бугу менен сарыбагыштын катышы.

(Ормондун өлүшү).

белгилүү манаптын тукумдары түн-дүк Кыргызстандагы уруулардын кай-сыларын тушарына теңсебей чолоча-торун чоң көтөрүшүп чаап алып кулдук-ка айландырышып турушкан. Тең туу-ган болгон Бугу уруусун да төмөн көз караш менен карап, ормоналарды айбан бугу, катын бугу деп наам берген. Ормон түндүк Кыргызстандагы уруу-ларды бүтүн кан атаналат.

Ормон кан атылышы:

Ормон түрдүүн жигиттиктен өткөн кезинде ар уруунун билерман аксакал-дарын чакыртып, чоң жыйын болот: курулган калың жыйынга Ормон мындай дейт: „ой, эл-журт бир эле киши кызыл тебетей болот - дейт.
(Алтыткандын анык чечими бул экен: бардык урууларга бир эле киши бийлик жүргүзсө болот, анын айткан буйруктарына баш ийместен моюн

сунуш иттиш дегени).
ошондон баштап оргон кан атына-ай
оргон чектен тыш которулугу,
арзууларга зордукчулугун күчөтөт-
тен туулган болгондуктан бугу бираз
шамалян кайтарып турат.

оргон, Балбайды түткүн

Кылышы.

Бугу элинен Балбай деген кайрагы-
туу бир киши чыгат. Оргон ал
Балбайдан шек кылып, бир шылтоо
таап колуна түшүрүп, колу, бутун
кишендеги жана кысы карангычыйго
камап коёт.
Балбайдын түткүн болушу жана кысы
болгондо бугу, сарыбагыштын аксакал-
дары баш кошуп кеңешип, сынак бел
чеч атылган айгыр луу аттар баш кылып
тогуз аттар органго тартуу алып
келишип тартып, Балбайды бошо-
тууну суранат. Элдин сурооларын оргон
бирда кабыл кылбайт. Эки элдин
аксакалдары кандай ала кылыштарын

билалышпай аргаларын түгөнгөндөн кийин мындай чараны ойлоп табышат: арсланга жээн бир киши эң эрке[illegible]лик менен атыл жүрөт. Кыргызурчи гадатында жээн эң эрке болот. Аксакалдар жээнин арсландан балбайды бошотууну суратышат.

Жээни эртең менен арсландун үстүнө салам бериш кирип барса, арслан өзүнөн өзү буулугуп тамагын жебей отурат. Жээни батынып сөз айта албай кайра тартат. Жалган түштө жээни дагы кирип барса, арсландун буулугуу тарабаган үн дебестен жана кайра чыгат. Чак түш болгондо жана кирип барганда, арсландун буулукканы тарап калган экен. „Э, жээн эртеден бери үч жолу кирдиң эйтне зарылыңыз бар" дейт арслан. Жээни токтобосуз „таякe балбайды мага бер!" дейт.

Арслан күңгүрөнүп: „кудай ургaн эл экен го, өздөрү өчтесиши билишпей,

жебилгендин тамыналыаласат
экенго! Чунактын көзүн тазала-
саң болот эле! Бир той саресба-
гы шатты ойрондойт ко! Эми жаа
сурап тура берсе Балбайды,
бердиси жаан башотуп ал" дейт.
Жаан тез барып балбайды бо-
шотуп алат. Чачы касабасына
түшкөн экен, дар(чачын)баларын, жуун-
тарагы китиндирет. Куртун тур-
ган көнчүлүк напарты ормондуунал-
дына келишет. Жайдын күнү
болгондуктан көк ыш бердин үстүнө
шырдактар салынып келгендер отур-
шат. Ормон өзү да ортодо отурат. Жигит-
тер кымыздагы сунуп турушат.
Балбай кымыздан оозуна албай аяк
алдында турат. Отургандар баардан
турушат. "Болгула жигиттер
конактарга казан аскыла" дейт ормон.
Отургандар ойлошот: Балбай кымыз-
дан оозуна албай отургандыгын ор-
мон сезип калса, кайта иш бузу-

лап, андан кара тезаттананы деңизге
кеткен, „баатыр бизырказдак таң
кетем" деп аттанганын шашып
аттанат. Аттананын жоноп-
кондо Орман биринчиги тигине айтат:
„Балбайдын караанын узулгондо
карап тур, аркасын карап баратабы,
жокпу?"
карап турган жигит: артына бурда
калчатын караган жок" дейт.
Орман „Кейин чунактан эри бес
[illegible] ичине кеткени ошол!" дейт.

Ордо атышы.

Ордо атуулар дайыма кышында бо-
луп, эки уруу, же эки айылдан ак-
сакалдары жана аткалчалар [illegible]-
рак келишет. Ордо атылган айыл
башка айылдан келгендерди конокко
алууга милдеттүү.
Адатынагыдай кыш устагында сарбагыш
менен бугу эли ордо атышмакчы
болушуп, бугулар Боромбай баш-
тык Ормондун айылына келишип

Эки тарап болуп ордо атышат. Ошолорго
бир тогуз жылкы байланат. Барасы байда
калат, жети-огуздон тынасы сетти
уругунан Чайбыт деген ордо атычы
алдырат бугулар. Чүкөнүн саны кырк-
тону чу болот. (Бирдин үчүү 5 чүкө бо[illegible]
бугудан бир, сарыбагыш жагынан бир)
киши чыгат колдоруна бир чүкөнү
кармап калчап ойнойт, кимисиники
алчы консо ошол жак ордону баштап
ата баштайт. Муну ат калчашы
деп айтылат.
Сарыбагыш жагынан Букара уругу Тобой-
дон ат калчоого чыгат. Бугу жагынан
Шапак уругунан бир киши чыгат.
Мына ошондо кадимки Калыгул айтат:
«Сарыбагыштар сиздер жактан ат калчоого
Букар Тобойдон чыгыпты, бугунуку болсо
чоң атанын баласы Шапактан чыгыпты
калды, о бурагыңар төшөн түшүп
калды, бугу утат»
Ордонун кылды борборуна чүкөлөрдү
чүгөндө Калыгул жана айтат:
«Ордоң мененен отрон бол, ичине кантамун

7

кетпти, атын бай токтотулса жакшы
болот эле!"
Бугу жагынан оздо атка чыгып Чыйбыт баш-
тап атагы, атуудагы шарттардын
бардыгын так аткарып, ичке туу-
кондо кыржталуучу чуконубут чер-
тип чыгарып, борборго аталган чуу-
курда жалгыз кан гана калат. Мына
ошондо Чыйбыт конуулукко карап:
"Канды карсман кетесинби? Же атын
чыгарып кетесинби?"
"Атын ал" дептирсан.
Чыйбыт канды чертип чыгарат. Оздо атан-
тын бугу жагы утатта, сорой го койулган
сарыбагыштын бир тогуз жыл кылсын
бугулар алып кете беришет. Ормон
абдан кайга болуп калат.

Ормон менен Алыбектин араз болушу.
Ысык-колдогу саяк уруусунан Кеттиркей-
дин уулу Алыбек деген эсимдүү
баатыр болуп чыгат. Бул убакта
саяк эли сарбагыш менен биринчи-
макта болушат. Алыбек Ормонго
жан жолдош болуп кызмат кылат.

бугулар ордону ӱйтун кейкенден кийин дагы
бир кундэрдэ саяк менен сарысягыгы
ордо атышат. ордону саяк ӱйтун кейшат.
ормон абданызаланат: „бул кандай ук-
мушул, сарыбагыштан сатсанык кете-
бия! уласы ӱйтулат!"
ормон Алыбекке кара келте деген
макталуу мылтыкты берген экен.
ыза болган ормон бир жигитин
Алыбекке жиберет, кара келтени бер-
син оолагы чириди (дары куйган мыл-
тыктын ичинку темшин).
„Кан кара келтени берсин деди" Сен
жигити Алыбекке айтып кирет.
„Кара келтенин оолагы чириса уул бала-
нында оолагы огуспо берсин!" деди
Алыбек.
Алыбектин айтканын жигит ормон
айтып барат. ормон суук жоогуту [20]
ук канда комдонуп отура калыш, жоон
санын мычкалай калат.

<u>Эс кунуту:</u>
казактан уул бала айтуу кызды
Алыбек ормонго алжогоалашы келип

берип эрмон «Ялдыкка алган эжен.
эрмонго Алыбектиң сөзү эуоор
итеш.

мына ушундан кийин Алыбек токто-
бой касмыны, кара келтэни дүрмот-
тон өзүнө карашитуу жар насмаатын
шайдооттон азырка майдан-талдан
кочуп, кубаакынын бениналшы и
кочкор бактыка тушүрүп, эрмондун
атылын чалдаары кароолчу коэт.
Айтат: «эрмон качан бир ноо ноолап
бармакчы болсо кочо баруучу эме,
кызылуук болуп чилорүн чечип кал-
са, биздин арты бызыдан сура тушконү.
Айылатынч жайткан болсо тынчы-
ганы»
кароолчулар эртен эртэ Алыбекке
кастар гылзынат: «эрмондун атылы катыр-
сын ууундай кызыл уук болуп калы и-
тыр» деп.
«кор коо ноочал бизди кубаламакчы
болгон турбайсы, алдыдан тозуп ту-
руп кыргын кылатын деп айтты, кочун
токтоо сүз тескей ооро кундэп - тундэп

бугуга жетикле! „Четтиа, бир канча
шайдост колдоштордун жанына орман-
дун келер жолун тозуп калат.
орман Алыбекти коча кубаласада, ба-
тынагы кол сала албай токтойт.
Алыбек кол башындагы бугуга барагы
кошулат.
орман бугуга кишилерин жиберип
айтат: „колтугуна албай ка[illegible] кы-
налымдагы чыгарып берсин" чи.
бугунун аксакалдары: сураталы, Бай Бороси,
Качыбек, Тилекслат кенешти:
„Караганга чычымчык корголойт, биз
караганча жокпуз бу, чыгарып бери-
шибиз болбойт ко! андан коро
Алыбекти орман менен жарашы-
тыралы" чи. ормандун жиберген
кишилерине маңдай жоопту ай-
тышат: „орман баатырга биз
бугу туугандан саласы! азыр болсо
кыш жазык-жарык болгондо орман
баатырдан дегенин орундатабыз"
чи.

бугудан мындай тоотпотсуздук жоопту
укkандан кийин эң катуу капаланып:
" Э, бугунун бул зордугуна канжып
чыдайсың" деп айтып жоон санын сылк-
катты.

Кучала кой.

орсмон капалыкка дуушар болуп тереӊ
ойго батып кандай болбосун бугу менен
сөгүшүүгө камынып, куру кара жала-
га беталат.
жунгария тараптан көп кой айдап келген
өзбек соодагер орсмонго жасынып келет.
орсмон ал соодагерди бугунун жерин тебе-
лей барып ойттой койлорудду дейт.
орсмондун айтуусу боюнча соодагер бу-
гунун жерине баса барып конуп калат.
бугулар сен кимсиң? кайдан келдиң?
тез көчүп кет деп айтышат.
соодагер бугуларды сөгүп - сагып "биз
орсмон кандын досубуз" дейт.
мына орсмон кандын досу болсоң дейт,
балбай соодагердин койлорун элге
талатат. соодагер бай-боздон

ормонго барат.
соодагырды бугунун чечине кочурууда ор-
мон айтат: „Бугуга кучала ачкадым
жибердим, бул кой кучала кой деген
болот" деп.
Кучаланы чийки этке ачканы,
карышкыр келе турган жолдорго
коюлат. Кучаланы тайткан бору
олот.
Ормон баштагыдан дагы артык ча-
кага болот.

Чагалдактын олуму.

жайлоо маалы болот. Бугуменен
сарыбагыш ысык - колдун кунгой
тарабында канаттааш сыйлашкан
уулуштош болуп турушат.
Бугунун тынысы Сейит уругунан беш
бала деген бир атанын тукумунан
Кудаймендe деген бир бай азыркы
Тюп районунун турган орунда атактуу
болот. Бир кундордо сарыбагыш-
тан Букар эли чагалдактан бир
киши Кудаймендениин жылкысынан

өлүгө уурулукка келип, жылкычылар тү-
йүп кубалаганда, карангыда качарга жол та-
баалбай колго түшүп өлөт. Эртең
менен жылкычылар караса колдун
бойкылындагы өлүктү көрүшүп
айылга кабар кылышат. мындай кабарды
угуп эл бийлечилерде келишет.
өлүктү текшерип карап тааныйалыш-
пай, сарыбагыш болсо керек деп
ойлошуп, канаттан турган сарбагыш-
ка кабар кылышат. ормондун уулу
Чаргын келип өлгөндү текшергенде
Чагалдак экинен болот. Чаргын айтат:
„бул Чагалдак өзү колго түшүп өлүп-
тур, бугу тууган сиздердин эч кандай
чатагыңар жок экен" дегенде бугулар
айтышат: „Чаргын баатыр өзү келип
өлсөдө, бала-чакасы куру калбасын кайык
жылкы алсын деп, жылкылардан Чаргын-
га айдатат. ормонго бир ат беришет.
ошонтип Чаргын бүтүрөөттө, ормонго
чыгарган айтты кошуп тогу жатар убакта
ормондун айлына келип, айтты ма-
малга байлап, ормондун үстүнө
кирип, болгон ишин жөнүн айтат.
ормон жаткан ...

Чечинин отурган болот. Сейтек хан деген косуздун уулу Жүкко таякеси Косуз Черчиги отурат. Сейтек хан мындай баатырга жонокой кара чобур ат бериши кандай кеп Бердибайдын жээрде жоргосун берсе болбойбу!"

Бердибайда даңктуу кишиден болуп, Белек уулу, Тазабек деген атадан болот. Сейтек хандын мындай сөздү укканда эрмен оолугуп "Көр жасман, жер жасман ошондой кылып бүтүрүшүн болобу?!" деп толгон жесме сөздөрүн айтат. Чаргын жылкыны кайта чыгышы айтта- нып үйүнө келип, эртеси көчүп алып Кочкорду карай кете берет.

Үсмөттаалыны эрмен өзү мурун көчүрөт, Айтбашы, Нарында элди жоо бийлоого.

эрмен эртеси Ниязбектин сегиз бек- нин бири болгон Субандын уулу Адылды чакыр- тып алып, барып Буугундун четинен жыл- кысын кел дейт. Адыл чоң элин көзгө көрүнгөн киши экен. Катуу капаланып, сыйлашып турган элге кандай кол саласың, аргасыз барып жылкы тийет. Булар → жылкыны айдап алып кайтат

ормон качуу кордонун токтонун туралбай
бирканча кишилерди жолдош алып, бүгү-
нүн айылына баса барайта, доуго түшүп
отуруп алып оозуна сөздөрүн айтып кара
өнкөлүгүн күчөтөт. доолаган барган
дооларынын 27 кайсысы теңдик жүйө
калыстыкка сыйбаган доолор.
Бүү жүйө сөздөрдү айтышсада, ормон
жүйөлүү теңдикке көнбөйт. ошон-
дуки отуруп балакет күчөп чабыш
чыгат. Бүүлар айлусжүлүк кылып
ормондун жолдошторун карсылдакка
алып кирип, сарыбагыштар качуугабей
алышат. Адылдын мингени Ақсур аты бел-
гилүү күлүк болуп, ормонго тарта салат,
айтат: „Баатыр бүүлардын кыязы
жамандыкка айланабашта, сиз бул
Ақсурга миниңиз" дегенде, ормон
Адылды ачууланып жаның таттуу
болсо, өзүң кете бербейсиңби!" деп
айтты минбейт. чаң тополоң ча-
бышта, ормондун мингени баргана
бир торуасы экен. ормон кенебей
тоодой болуп бастырып жоногонда
торуасы бир аракча кесмерденот...

албастан жыгылып, ормон кемердин каша-
тында отуруп калат. Тополоң чабышта
кимдин камчысы тийгени белгисиз,
жээ айтан жыгылганда өзүнчө бу мандаты
айрылып калат. Чаң тополоң басыл-
ганда булар караса, ормондун жаагы
ылдый кан аккан. Аксакалдар ормон-
дун кашына келишип „Кан баатыр-
дын жаагы айрылып калган турбайбы?!
Бол үй тигип, үйгө киргизгиле" чий
жайлуу кошоматтуу сөздөрүн
айтышса да, ормонун чыгарбай
отура берет.
Бүгүнүн билермен аксакалдары
кеңеш кыла башташат: „Бул
чоң атышы моюнубузга илинди,
эми буга бир кыз алып берип, үй-
жайын жасалгалап жана бир миң
жылкы берсек кандай? ошондой
ар кимиси ар башка пикирин айтыш-
шат. Тилекмат айтат: „Ал
мынча нечүн кысталаңга түшө-
сүңөр, бир улак чыгым болуунун
кереги жок, өлтүрүп жибериш да
туура эмес. менин айтканымча

Бууну

маакул десеңер, арстандын колуна
кишенди салып, Челекзандеге алып
барып жылкычыларга тапшыруу
керек, алар бакса 10–15 күндө
айрылган жери бүтөт. Колго түш-
көн арстанды күтүп жатат, көп
тартуу-тартышмактар менен узатат
Чоң ойлошуп сарыбагыштар жата
беришет, өлтүрбөй деп 24 убакта
ойлошушат. Айрылган жери бүт-
көндө өсүр менен балбай экөө арстанды
жетелеп алышып түндө аталына
жакын алып барып, жүтө бул сөздөрдү
айтып коюу, бу түндөгү кишенди
алып өзүнүн торуасына мингизип
кайра тартышсын. Ошону арстандын
башынан сыйсылык бу түндөй кейит,
андан кийин биз жакка бир ооз сөз
айтуу оозуна да кирбейт.

Булар тилекмаштын бул сөзүн
Четке кагышат.

Алыбек мындай дейт: „Бууну кишендейсиз
турбайсыңарбы! Силерди киши деп
келген менингтемин! Кара калмакка
кетпеген! Тең тууганды жасалганы
...

катынбугу сен сарыбагыш билип айт-
кан турбайбы! тындысы колын сал-
байбы! мунун чоң атасы бир аяк бозого
таарынып тогуз кызондардан тартууга
алтандаганын билесиңерби?! эмидагы
тогуз кызыңдан тарт!»
Мына ушул учурда чоң Мураталы баштаркы
келип мындай деди: «тарыхка конгон жору
кебетеленип док урунуп отурган кара
атко олорсуңду тындырап салбайбы,
кудай алсын бугуда кайраттуу бир аза-
мат жок экен го!»
Мураталынын бу сөзүн угары тилден
калып отурган орсон тилге келип,
«Боромбайды чакыргылачы, мага учура-
сын!» деди. Бир киши Боромбайга ба-
рып «сизди орсон учурасын» дедидегенде
«кой мага жүзүн көргөзбөсүн! деди Бо-
ромбай. 1852-жылы өлтүрүлөт.
Балбай бука торуатын минип тесир
учтуу найзасын тамжа кайрап турган экен,
найзанын учу менен эмес, сап жагы түбү
менен качырап жетип, орсонду чалка-
сынат [жыга] сайып ай жондо Боромбайдын иниси

Кылыч колундагы кылычы менен тасбарсыгын
башын салат. Эрмандун Кулан айтуу
кызы Барсын Байдан үүлү жоюрзактын
аялы болот. Кансыраган Эрмандун кызы-
нын үйүнө алып келишет. Ушу бираз
оогон мезгилде бул жуя болот. Эрман
кызына айта жүргөн керээз сөздөрүн айта
берет.

„Айтат: „Баласы Эстемал болбойсуң, эл-
журтка сенин сөзүң, сүйдү токмой-чачпай
айт. Журт күн күүбай тынчы калбайт-
ко! Бугу Солтонун жангарачын үнүтону
тойчу колунаалуучу, Солто жолдош боло
албайт. Жантай чубугу өзү эле кошул-
байт. Боро эл аз киши эле, орунсуз
кат караса чи журүп кордук көрөр!
Журт Шамендин сөзүнө маакул болсун!„
Эсенгулдун сөтүз бешинин бири Күтүптүк.
Сеиттандан Шамен болуп, ал Эрманго
көп казыкат кылган дипломат чечен
болгон экен. Шамендин бул убакта
толук жигитчилик чагы болот.
Ушу мезгилинде жарадар болгон Эрман
түн ортосунда өлөт.

орсондун өлгөндүгүн бир кишиге билдир-
бестен сарыбагыш тарапка бир кишини
бастырыптай, бир кишини сарыбагыш
жактан келтиргичей кароолду катуулап
коюшат.

орсондун өлүгүн кандай кылуунун кеңеши.

Булар эсин терең кеңеш кылышат,
орсондун өлүгүн кандай кылуу тууралуу.
Ар кайсысы өз пикирлерин айтышып,
акыры тилекматтын билүүсүнө
токтолушат. Тилекмат сен бил
дешет. Тилекмат „менин билген
сөзүм алынбай талаада калган!, эми
мени бекерге эрмек кыла бербегиле!"
дейт.

жаны ары-бери ойлошуп, сарт карыя-
нын чечүүсүнө макул болушат.
Ысык-Көлдө турган бужара азгана доолос
уруусунан сарт деген киши өтө терең
акылдуу жана дипломат болуп, булубакта
токсон жашка барып калган экен. сарт-
тын негизги жери Аннисян тарап болуп,
доолостуу жанаарты көчүп, тескейылда
кайта жерге барып калган экен.

сартка барган жуйакоч. Кишилер кел-
ген ишинин жонун айтышат.
„Ормон олсо, ойрот бузулган турбайсыңбы?!
сага эми не келдиңер" дейт сарт.
„Ормондун сөөгүн кандай кылууну сиздин
билимиңизге берип, ошон үчүн келдик"
дейт баргандар.
„Торунон, көрү жуук болгон олорсо он
бир чалдын айткан сөзүлдү кылышгайт!
журт үчүн билгенимди айтайын!
Ормондун сөөгүн ортотоп, найза боюу
жерди казып, күмүн кошсун! сарыба-
гыштын арбагы жерге кошулсун,
баштагы күн кууйталбай калат!
Ормон кайда дейи доо кылган болсо,
айтпай жандары жокчу, кан ордосунда
отурат, бизге бак дейи бердиңер
беле, колго түшүп өлгөн Ормонду
бизден кандайлыктан доо кыласаңар!
дебейсиңби?!" Кыяматка чейин
обурагы силерден тосмон тушат!"
дей айтат сарт.
Сарттын сөзүн угушу булар:
„О, кокуй сарт аке акылдан тайып калган
турбайсы, сөөкүн калмакча ортотош-

буз болобу?!" чешет
Ормондуң соогун бир кара буурага жүктээн,
кара кылыжап жаан, колго тудуш кондорду
бошоктуп, ӧзүнүң кызылнаан жетпелетин
жиберишет. Ормондуң соогун кара
буурага жүктээнин жоннуг-гуй деген кабарды
сарт укканда "Кудай алган катындардан,
дээм буурадан часкаанын саракбазы ш
күн күлүктү. Ак тоога жүктээн кода
артыл агарар шаат эле" чейти.

Соок барганда гандагы окуя.

Ормондуң соогу барганда кийин Кара-Кү-
жүр жайлаасында жаткан уулдары
ӱсмӧтаалы чаргынга часаганчы жи-
берилет. Үйдӧ жангарачтыы кында ку-
далаг жаткан торакелдиге да часаган-
чыны жиберилет.
Кара-Күжүр жайлаасында, ӱсмӧтаалы, чар-
гынга катарлаш бугунуң кыдык, желдең
деген эки уруу эли жатат. Кыдыктан
сасысаалы деген мыкты билерсиен
киши болуп, сарысбагышта ары улуш-
туш болуп жаткан.
Часаганчы барганда кийин ӱсмӧтаалы,
чаргын токтоосуз сасысаалыга киши

ийберип чакыртат. Сассаалы бей жу-
юк койунчо уснотаалы, Чаргынга же-
тип келет.
Сассаалыга „Сассаалы баатыр.
Өрсон баатырды белек алтурып салып-
тыр, бары тогузак салып келемис,
сен болсо кырдаксың!" деп айтат усно-
таалы Чаргын.
Сассаалы журогуна ок кадалгандый сок
этти, эски уйин корбоспугуна козу же-
тип, эшикке чыгып жолдошун
шашкалап тудо чакырат. Айтат:
„менин сөзумди катулап айт,
Кыдык, Желдең бирдеси турбастан
сыртыгы теккесин карайурасын! Сары-
баланштар жарасазан айтылы кылагы
сыртаанан кайтарыгат, алардан бай-
лаган бойдон келтиссин, жукум
калбай кыргын болушат", деп такы
айтат Сассаалы.
Айткан баргандын сосун Кыдык, Желдең
кулактарына бирдаилбестен жайбара-
кат жата беришпет. Алсетти
(Шуан бала) деген кижи турбастан

өзүнө караштуу жар жасаатын менен
үркүп, сыртынан отуруп, Кообу деген ашуу-
нун ашын те[illegible]ске кирип кетип ашкан
калат. үркүп калган кыдык, желдең ди
сарбагышты сыртынан кайтарып калат.

Төрөкелдинин келиши.

Төрөкелдиге чабаганчага бухара уруу-
дан "жетигенден чыккан медербек
чечен барат.

Төрөкелди солтонун жангарачы менен
куда болуп, баласына кызын алып бермек
чи экен. жангарачка жылач тутуучу
баргында, куда, кудагый, күйөөнү жайла-
тып, кыштатып куюп калат.

илгерки чоң бай, манаптардын ушун-
дай салттары болгон экен.

орозо туткан убак болгондуктан жан-
гарач, төрөкелди жоон топ кишилер
дөңдө отурат. медербек күтпөгөн жер-
ден кирип салам бергенде, төрөкелди
"э, кособусун тегиз эл-журт аман-
эсенби?" дейт.

медербек элдин амандыгын айтып:
төрөкелдиге "баатыр өзүңүзгө айта тур-
ган кеп бар эле" дейт медербек.

төрөкелди мынен медербек ӧкчун барып
отурат. орсондун ойрон болгондугун
укканда төрө келди санын бек чапчып
алат. „бир балаалуу сӧзди уктуг о!" дейт
жангарач. төрө келди кайта тартып:
„э, жангарач баатыр, катын бу орсон
кандай жайлап салыптыр, каны ката
элекке барып чабайын! кана жангарач
баатыр колунду бер!" деп айтат төрөкелди.
Анда „төрөкелди баатыр солтонай би-
лип жооп берет" дейт жангарач.
солтонойдун кишиге жооп кайтарышы
эң татаал экен. солтоной насыбай
тарткан киши болуп, чакча дайым бир
жигиттин колунда болуп, тартарында
насыбайды келе дейт экен. жигит насы-
байды алаканына салып тозуп калат,
солтонай сӱйлӧй берип, кӧзүнө илине
калсаалып тартып, илинбесе жигит-
тин турганы турган экен. ошондуктан
солтонай кербез деп аталган экен.
солтоной кербездениң кой убакытка
чейин жооп кайтар бай насыбайын тар-

төгү кусмары тарагандан кийин:
„Бугу, сарыбагыш айтаҥар кыйнаарды ле,
өзүҥөр кыйнаарсыҥар! Биз салто калыс
туугандыбыз болушка турган эмоо жок!
өлтөнүҥдөн калганы бизге туугаан.
Бөрүчү бүркүт өлүчүү, төн туугандыс
көзачырбай эле чаап алаcи отурган эрмон
өлбөйбү?!" деп айткан салтонот.
Төрө келди таарансып ошо засмати эле
айтканын жоноиди. Кайра тартып,
медербек мындай дейт: „Салто туугаан
кандай болсун бир чоҥ оконучко калары-
ҥарда шек жок.
1. Биз бүгүнү жеҥип жоолотсок кой
олжодон куру каласың!
2. Эгер биз жеҥдирип качып тайсак
кетран элди чарпылтып асман алып
калбай деген окунуч каларсың!"
Төрө келди эрмондун өлүмүнө катуу
окурчи барып туншат. Эрмондун сөөгү
коштулбай сакталып турулган.
Эрмондун бир кызы мындай деп кошок
айткан:

„Токо акеси чабар насыска,
Жантакеси качып кирер;

Јылгындуу-Башы кашышка!" деп.
(Азыржы Тожоок турган орун алдыстак-та јалгын Башы деп адыйлаган эжен)
Бирээзи мындый деп ырдаган:

"Ормонду талбай сойгондо,
ошондо токозы;
тосонку тишкек коргондо;
ошондо токозы бар болзо;
олтурыйлайт эле ормонду!"

мына ошондо тӧрӧ келди кайдулагай-кожон:

"Кара јерге кызыл кан,
Карјаагандый кыларыспын;
катран јаныскыл бозозы;
мында мынды ӧзӧндий кыларысын

деп, ол турган шырдакты кылыч ме-
нен бала-бала чаап салды.

Ормонду корчно алып койдо сассала
отлоп турды! "Бугудан тудулбай бир
кижинин корго кошо койлу деп, мени
бирге койтко!" деп.

Ормонду корчно кожоп оозун бутогондо
кошо кошулбай калдызы болзо деп
сассаалы ишенет. Ормондун соогын кожоп,
уолоттаалы, чарын, сассаалы Кара-Күнүрга барышты.

Тилекматтан элчиликке келиш.

Эсендин сөөгү коюлгандан кийин булар Тилек-маттан сарыбагышка элчиликке жиберет. Тилекмат сарыбагыштар менен беттешип, элчилик сөздөрдөн сурап айтат. „Өлгөн өлдү, калгандарыбыз кандайча эл болобуз!“ деп. Сарыбагыш Тилекматка мындай жооп берет: „Канды өлтүрдүңөр, кунуна шааңар жетпейт. Биздин болор жерин айтабыз ушул:

1. Беш көкүлдүү кыз жана кыл куйрук жол жылдан бирди колуңарга калтырбай сарыбагыш-тын колуна өткөргүлө!

2. Ага чыдай албасаңар, Ысык-Көлдү бүтүндөй бошотуп, өзүңөр башка жакка ооп кет-киле!

Элчиликке бугудан Солтонкул бай келгенде да сарыбагыштар ушу сөздү айтат. Солтонкул „Бугу баласы мен дегениң токтоп турбас-тан Текеске оогула, сарыбагыштардан калдызы эң насман көрүндү“ деп айтат Солтонкул.

Алыбектин өлүшү.

Алыбек каракелтени дурмотоп сарыбагышты киши ордуна көрбөй, жеринде жата берет.

сарыбагыштар Алыбекти кармоого аттан јӱриштти,
беш куруу тукумунан Ботаалы деген киши айдыйт,
Алыбек тоого кирип кечикканда капыстан кармайт.
Алып келип Алыбекти олтурат.
Әл оозунда мындай сөздор айтылып калган:

Алыбек чыкты киттикке,
Ботаалы чыкты биттикке.
Жылкыны кырай баштады,
Кечиркейдин Алыбек;
жӱрӱгӱн ка[illegible]н таштады.

эмон олтурулгондон [illegible] әле айдан Алыбек олтурулот.

Мындан кийин ысык-көлдогу саяк уруусу бугуштардай бугу менен кол кармашат. Оңу болсо бир ӱйӱрда, тӱргӱ болсо бирде ордо болушат.

саяктар Әҗе Белек деп атташып келишкен. Анын учун мааниси мындай: бурунку, Кулжанын сакасы сака атында. жашы толбогон кичинелерин Әҗе деп айтылат.

Бугу уруусунун өз тукумунан болушпаса да, ысык-көлдогу саяктар әҗебелек болгонбуз дешкен. Ошондон баштап ысык-көл саяктары бугу менен тыгыз тууган болуп калышат.

Кыдак, Желдеңди болусы калганаа.
Кыдак, Желдеңдин бир түгүнүн чет-
ке чыгарбай сарыбагыш түйкүн колына
алат. Жайлоо мезгили өтүп күз боло
башталганда, ысык-колго көчүрүп түшү-
рүп туруп, Кыдак, Желдеңди болусуго
салат. Бойго жеткен кыздардан төрт
түлүк малдардан, үйдөгү баалуу буюмда-
рдан бүт алып, колдоруна ол бай оокат
кылууга аздаган мал берет. Адасына
зыян келтирбейт, букара болуп кал-
сын деп. Чабылган Кыдак, Желдеңди
Кочкордун сарала-сазына көчүрүп барып
кондурат. Тагынан Сейит уруунан чыккан
Кадисинки Арстанбек акын кошугун
белине илип басып турат.
Сарыбагыштар айтат: „Бул бугун
биздин уулубузду бирдеме деп
айтпайсыңба?!"
Анда Арстанбек мындай дейт:
Жыгач болсо чабылар,
Кийиз болсо жабылар;

Бүгүнүүч ушундай бүлүнүтсөң;
Эсенгулдун эр орсмону
Эмне кайдан табылар!"

сарыбагыштар көздөрүнө жаш алышып, баса бугу эчтеме болбойт! Бизге эсим орсмон кайдан табылат! Эми булбулду Курукандын кобуз өлүшү чабылган эл-ден жатырсыла тушундуу болшагыйлы берет. Жаш келип калат.

Бугуда итиш эле жайгастан толгон тартуулардан жангарачка жиберет.

сарыбагыштар таластагы сол эматалган урууларга кишилер жиберип, кол берин деп сурайт. Бурго баатыр дегени нагыз солтонойдун созун айтат.

Черик эминин улак бий бугуларга айтат:
"Тоюздардагы чолдогу турсаңар, биринчи күнү жалын, экинчи күнү жок. Үчүнчү күнү кул болот эмессиң, үч, төрт айдан сарыбагыштын айылдарын тарайт"

Тезек торого баруу:

Азыркы казакстандын чыгыш эронун Аблай кандын бир уулунун уулу Тезек торо бийлеп, Челек, Чарын деген жайда турат. Сарыбагыштар айбайтуу кай-

мылга келишип, казактын колдоруна алып,
бүгүнү бүтүндөй бүтүрүүгө касышып, үсмө-
талы, саза, медербек жандагы бир канча
катындары кубук, жорго жана талган тартуу
тартмактар менен тезек төрө барышат.
Алардын баргандык тарыхы бугулар да үчүн,
жылын кылып кезешет, тезек төрөгө
буларда бармакчы болушуп, кандай тартуу-
лар менен барууну айтышат. Ар кайсылары
ар түрдүү айтышат. Тезек төрөгө тилек-
мат барсын жана эсине тартуулар менен
барууну да тилекмат билсин дешет.
Тилекмат журт үчүн бармак болуп, бирок
Ат бир тартуусуз өзү бармакчы болот.
Кайсы бирлери тартуусуз барышы кандай
кеп дешет. Сураталы, Борсон бай, тилек-
маттын өз билгенин кылууну кубаттай-
шат. Салмаке уругунан бала карач тилек-
матка жолдош болот жана ат карап турган
бир тоң жигит алат. Тилекмат Челекке
жетип, тезек төрөнүн тоочусунун үйүнө конот.
Бугудан элчи келгенди тезек төрөгө угулат.
Тезек төрө ит келдиби, же киши келдиби
деп ат коёт. Тоочунун үйүндө жата беришет.

Бала карач ушундай ойго келет: „тартуулар менен сарыбагыш сый көрүп жатса, куру келген биз экөө катарында болуп жатабыз, тилекмат карагулдун булэсине дегенонору, чарбасынан жарыгы саласы белэси!" деп.

Бир күнү тилекмат өзү барып, тезек төрө эшикке чыкканда саламы берет. Алыкалып,

„Киши болосуңбу?" деп тезек төрө.

„төрөсү бугудан элчи болосу, канал гыдургондугуз бузарас, бугу деген журттун сизге айткан саламдуу сөздөрүн айтууга болорбекен" деп тилекмат.

„Журттун саламын айт, угалы, сарыбагыштар менен бетте ушиттиргы айтпаштыгарсаң кандай саң" деп тезек төр.

„Сөздүңүзгө кулдук, албетте айтышасы" деп тилекмат.

Тезек төрө тилекматтай сарыбагыштардын үйүнө алып кирет.

Тилекматтын кара салып „жүзү кара келип калдыңбы?" деп оолукма сөзүн айтып усмонтаалы.

„Э, усмонтаалы канкор сендейда жүзү кара бекенсиң! анык жүзү кара сенсиң! жүзү кара болбосоң төрөнүн алдына не бетиң менен келдиң! Кененсары менен Наурузбай

кайда?! Кайда ниберендигиңди унутуп кал-
дыңбы?! Сен жузу караным калгандарын кара
жер ичинен котордуго! Сенорт кайбоган
2 жер, ол барбы?! Ак калмак кыргыз болгон-
ду кан сыкпайтын, алтын сан казак каары-
шын жейтин эди билегиң тургуп бойдон
калычайдын жалмантып турбайсыңар-
бы?!" деп толгон женишиниң сөздорду
айтты Тилекчи.

Тилекчинин мындай сөзду укканда,
Тезек торонун туу бузулуп ачууланып:
"Сарыбагыштар алып келген эшек, ка-
чырларынды ал[illegible] турбай айткан-
гала!" деди Тезек торо.
Сарыбагыштар токтоосуз айтканыңдай,
тартуулары Тезек тородо калат.
Деп Тезек торо менен Тилекчи сөзго
келишет.

"Торосу бугу журтунуздун сизге айткан
аманат саламсозун айтайын: Ыс тас-
бай дегенибиздин бир кызын торого ылайык
делип тартай ат коюлган болучу. Ошол
аманатыңыздан алып калыңыз, биз
болсок, калмакка кирип кеткени жатаа-
быз!" деп айтты Тилекчи.

кыздеген сөздү эшиткенде Тезек төрөнүн өзү кызарып, смайылганда Күлөйимга, болуштар мейманды үйгө киргизип таштап соң күткүлө," дейт Тезек төрө. Ошонтип Тилекматтан күйүп калат.

Тезек төрө эми Тилекмат менен күйөөлөп барсакчы болуп калышат. Тилекмат жигитин чакырат: "Жасалгалуу үй тигип, төрт түлүк малдарды Шатмакын талаасына жайып салышсын," деп айтып. Тезек төрө барынча Тилекматтын айтканындай кылып коюшат. Шатмакын белине чыгып кол бейит көрүнгөндө бул малдар кимдики деп сураганда "Төрөм сиздин кайнатаңыз Ыстасыбек байдын малдары" дейт Тилекмат.

Ошондогу жасалгалуу үй жана энчиси менен төрөтат кызды аткарат.

Белектин он уулунун бири Алдаяр болуп, Ыстасыбек Алдаярдан.

Бугу уругу Каркыраага барган экен. Тезек төрө бугуларды колго обула деди. Тезек төрө колго өткөндөн кийин бугулар кайрадан колго оошат.

Сарыбагыштын Жабуулга айттан ашы, Орсондун өлтүрүлгөндүгүнө бир жыл толуп,

жайлоо убагында Төрөкелди кол жайып
бугуга айтанууга кашынат. Жусигал Чакыр-
чи аталган саяктын бир бөлүмү келип
кошулат.
Жантай менен Шамен колайтанууга
каршы болушат. Айтышат:
„Биз эле бугуну кырып жиберерибиздин кисц
билет, уруш болгондо эки жагыбыз тең
кыйрайбыз андан көрө бугуну жүйө менен
жыгып тезди кйталалы"
Төрөкелди айкырып жообуз быякта тур-
байбы, сурун өзүбүздөгү жоону жок кылып
анан бугуга барышыбыз керек турбайбы?"
Анда Шамен мындай дейт: „Жантай баа-
тыр мен теке өдө көчөйүн, сен күнгөй өдө
калмактарды көчө барып жоолайлы!" Чи
Шамен менен Жандан өзү жак болушат.
Төрөкелди колду иретке салып аратанын
уулунун колдорун топтойт.
Айтат: „Манастын туусунан бүгүнкүн
эрмонго тең келерин өлтүрүп бергенге
нараса, эрмонун ордуна кан көтөрөсү.
Букарадан ишке нараса кызмызды берес"
дейт Төрөкелди.
Манас туусунан Төрөкелдинин өзүнүн
жакын тууганы Макелет деген чыгат.

калча кул кулчыгат. Эконун тёу тошуно
белги кылып ак жоолук байланат.
Жер соккулган калыҥ колду курап алып, торо-
келди бугуну карай аттанат, Куҥгой менен
бугучурку каржыгаанын бейт алат. Сарыба-
гыштын колу арттарынан сура туушуп
жонойт. Тотонун белине барганда, са-
рыбагыштын колу жеңе баштайт.
Балбай ошондо касыргасынан кыйынып
кан түкүргөн оору болот. Балбай тото-
нун белинде кан түкүрүп отурса, сарыба-
гыштын колу, бугунун көчүнүн аралап
олжолоп келе жатыскат. Бир киши көч-
төн төө жетелеп бара жаткан бир кызды
коштоп алып катра тартканда, Балбай
жетип барып, ал кишини кылычы ме-
нен бөлө чаап ичин жарып, боорундагы
өтүн алып ичегин, ошозаспат көзү ча-
пыштата чыгып калысбасына келип соо
болуп калат. Ошона ошол арада чарын
жактан кара таандай жер соккулган калыҥ
кол каптап чыгат. Ал кол Тезек төрөнүн
колу болот. Балбай сарыбагыштын колун
аралап сойлоктуп кирет. Сарыбагыштын
колу артына чегинет. Куҥгой тарап кара-

Байкакта эки тарап калган болушат.
Бораш байдын байбиче аялы Алба сары-
багыштардын колуна түшүп кетет,
башкада калга түшүп кеткендерда болот.
Бугулардын колундада көп тутхундар ка-
лышат.

Чапак уругунан Жылчанын Дүйсүмырза
18 жаштагы көнкулоу бала болгон-
дуктан:

«Кол толкуса тоо токтойт,
элен толкусачы ким токтот»
деп айтып, сарыбагыштын колун
аралап кирип Адыл баштык кеси
канжыгасына байланып Акудайтын
Чу коюп кете берет. Балбай куура жет-
пей калат. Бул Акуд кулукту Алыбай-
дын Солтонкул Бай Субандын Байгазысына
берген экен. Байгазынын карындашынын
баласына алып берсиекти экен.
Шапак уругунан болгон Качыбектин казы
Боро келдинин колуна экен. Адыл мырза-
нын башына алып барып, Качыбектин
казынын алдына коюп, «бул баштыны таа-
нысыңбы?» дегенде. «Тааныдым мырза

акесидин башы турбайбы, сарыбагыш-
тын торундо жатканын карачы, бу анче-
тин бир кочкорчогу! сарыбагыштын
кочкорун башы бок жуканада калып-
тыр!" дейт.

Бул урушта жеке салышта кыдык
уругунан чапаз бек баатыр олуп
болот.

Кунгой кара-байжакта торо келди
аттан озунчо жыгылып буту сыныгы
жатканда бугунун Алдаяр уругу колго
алат. торо келди колго туштү дей
уулганда, сарыбагыштын качууга бет
алышат.

Мына ошондо бугулар жар чакырышат:
"саяк болсоң болунуп чыга бер!" деп.
саяктар болунуп чыгышат. Балбай кара
болот кылычты колуна алып чаап кирет,
айтат: "Кыйнагандан эки уулу урушпук
саяк сенин биз бугуменен заман кыл-
дык!" Кыргынга чыдай албай азыркы
бүтүптүн бир тарабындагы коолдун бир
айгырына качып киришет. Балбай
кылычы менен кайсалай бергенде, кайла

са

колго кириш, ол [illegible]. арасынан бир кишинин атал колду сузуп отуруп, ойуз-го асман чагып куттулат. колго тү-шүп олгондордун саны 300 болот. мына ошондо саяк менен сагызган экөөндө убал барбы?!" деп балбай айтат.

Төрөкелдинин кутуму.

төрөкелдини бугулар колго түшүрүп алганда табыштарга бутун тандап дарыслагылап, айрыкча чийи тобун бериш, асман калган бутун жана эки колун кишендеп багат.

сарыбагыштан келген элчилерге ай-тышат: "бууддан колдуларга түшүп кеткендердин бирин калтырбай алып келип тапшыргыла! жана алда болуп алган кылдык менен желдеуэмин бошо-туп конушуна кондургула! мына ошон-до гана төрөкелдини асман кайтарабыз, эгерде андай кыла албасаңар жуурату салабыз!" дейт.

сарыбагыштар болунгон кылдык менен желдэнди кайта конушуна кондурат.

Экинчиден туттукунга кеткен бугунун
кишилерин жетнап келип тапшара
беришти.
Бугуда туттукунда калгандарына салаласы
келишин бошотуп алагына беришти.
Андай берүүнү жаилаачы айтылат.
Торокелдинин сынган буту бүткөндө Бал-
бай казы, картасын сочушыртып, арактын
көөкөр куйдуруп Торокелдинин алдына
саласына келип; асандашып отуруп.
„Баатыр бутуң жакшы бүттүбү,
көрөйүн" дегенде Торокелди сунуп көр-
сөткөндө толгоп сындырып кайтты.
Табыптара жана таңып даралап
атышты. Балбай Торокелдинин
бутун үч жолу сындырат. Үчүнчү
сындырганда „а, чынакий ындай
катуу берчүү [illegible]руну салсаңчы!,
дейт Торокелди.
Үчүнчү сындыралганы бүткөндө бир
көк бужакы алып Торокелдинин сын-
дызын көчтүп алдына салып журот,
журтка барган каңгандо отурчузун
коюп куру дүрсүлөп [illegible] атат.

мындай калгандыктан ыстамык бэриш тэси
бүтүндөй качсын дегени.
Будан сары багыш жагына түштүкүнга кет-
кендер, сары багыштан бугуга түштүкөндөр
тасмасы болжотулуп бүтүлгөндөн
кийин калысуруулардан арага кишилер
түшүп, Торокелдинин да болжот турат.

Торокелди Тынасы Сайтты Чабышы.

Торокелди түштүкүндөн бөлүп барып кала-
бына келгенден кийин жарында жаткан
Тынасы Сайтт Эмин чабат. Тынасы Сайтт
Эмин ысык-Колго Үркүп кирет.
Булуба катта Тынасы Сайтт Эминин
билерменбаатырлары Кожосынар, Чон
деген эки туушкандар болот.
Торокелди Чонду алдаш туруп чабат.
Ошондо Акташ бек мындай деп ырдайт:

„Карыганда Чон койгу,
Чон койкону курусун;
сары багыштын бөз балдар;
Биздин келин, кыздар көп өлтү!
Эчки-башы, куу-терек,
сары багышты ур терек!
сары багышты урбасаң,
куураган бойдон тур терек!

үч - катында, Богошту,
үстүндө элиң барында;
Келин менен кыз ашты;
үстүңдөн элиң кеткен соң;
кашкарлыктан өзү ашты!,,

Коконду чакырышы.

жакындагы назар кы курткасына Кокон кан-
дыгынан чеби орнап датка сарбоздору
(аскери) турган Чийдо Ала-моюндун
догино ошондой даткалары туруп, кыргыз-
дан жана казактан сурап алган. Ысык-
Көлгө Кокон кандыгынын арышы жетпеген.
сарбаздыштан күн кулганы тынбай
турган болгондо, бугулар кезекши,
Кокон элчилер жиберип баш ийсекчи
болушат. Белгилүү тилекмат
чеченди божаргону сиңизип Коконго
аткарат.
Тилекмат Кокон канына беттешип
чакырып келгендигин айтат. Кокон каны
Алымбек датка, Кожол датка, Сары тон
датка дегендер 100 сарбоз берип аткар-
Тилекмат датка, сарбозду баштап
Ысык-Көлгө алып келип кутуп калышат.

Боромбай тууралуу маалымат.

Белектен Меңмурат деген болумунон Кирке, Боромбай. Киркеден Боромбай, Сасыкбек, Зарыкбек. Жоода эң данк туукишилер болот.

Боромбай Ормон тэндешип, анын Кулан аттуу кызын уулу Өмүрзакка алып берет. Боромбай нэрте бак тиктирген. Ар тараптан келген элчилер кербенсоодагарлар, эшен, кожой баардыгы Боромбайга тушкон. Чакан Валиханов Боромбайдыкында болгондугу басылган эмгегинде турат. Семонов Тянскийда Боромбайдыкында болуп, Кудайменде деген кишинин мурдун кестирип кирип баргандыгын корот.

Кудайменде сары бакшытан манап тукумунан болуп, Ормондун чмотаалы кан корууму конгон журтунан бир кунде уч кочургон экен. Ормон алгондон кийин сен Бугуга чыккынчылык кылдың деп карматып алып Ормондун куу балдары байбичеси Кудаймендени мурдун шылып кесип салат. Кудайменде

көчүп алып Борсбайга барып тамырдашы болуп калат.
Омский жактан Хайбулла Нагеев деген татар молдо ар жылы жүздөгөн төө жана аттарга Расиядан чыккан ар түрдүү керек буюмдардыгы алып келип, Борсбайга түшүп, малга сатып кайтып турган экен. Хайбулланы ал кездеги өкмөт жиберген экен. Хайбулла Борсбай менен абдан таныш болуп, кыргыздын өз ара чабышы жана тыш-кандыктарын көрөт.
Борсбайга Хайбулла орустун жайын айтат: „орус деген падышалык зордо бар, ишинин бардыгы тартиптүү жана эл башкарууда адилеттүү. орус падышалыгына татар, башкир, кавказ болгон эл карап тынчтык табышкан. орус падышалыгында эл чабуу деген бирда болбойт. Кокон кандыгынын башкарууда адесигерликке сыйбаган нерсе экен. мындай түрсүзчүлүктө турулганда, кыргызды бу түндөйдөн жок болуп, ата кайкалат.

өз ыктыярлы менен орус падышалыгына
кошулгандарга чоң мансап берет. Ал
тынчтыкты, укугун өсөт. Орустун ма-
даниятында мактайт. Боромбай
хайбулланын сөзүнө чын көңүлдөн кошуп,
генерал губернаторго салам кат жаз-
дырып шорун басып жиберет. Бором-
байга генерал губернатордон салам жана
сыйлыктарды хайбулла аркылуу келет.

Бугунун Россияга кошулушу.

Бугулар Кокон кандыгынын негиздүү арка
болоолбастыгына көздөрү жеткенден
кийин чоң жыйын курап кеңешет.
Муратаалы, Боромбай, Токсоба, Заргтек,
Качыбек тилексинги бардыгы болушат.
Сарыбагыштын эч кандай тынбас-
тыгын жана Кокон кандыгынын арка боло
албастыгын айтышып, орус падыша-
лыгына элчилер жиберип, Россияга ко-
шулушун макул табышат.
Шапак уруунан Шералынын уулу
Качыбекти баш кылып, бирканча
жолдоштору менен хайбулла Чагеевге
кошуп аткарат.

Кыргыз элди орустун кабарланышы.

Кыргыз уруулары өз ара чабышып жана
коокон кандыгынын ыраатсыз зулумунда
турган убакта XIX – кылымдын ортолугу
эзгилинде Кыргызга орустун кабары
мына башталган:
ой жактан (батыш жактан) орус деген
эл катын журт чыгыптыр. орустун
өнөрү башка адам баласында жок деп
урушта асманга карагай учуруп урушат
дейт. ошондой өнөрлүү болгондуктан
кылычты баскан кытайда жалтаныш
айтканы макул болуптур. орус кокон-
дуда алат дейт. сурагы адилет болду
бекен, же кокон сыяктуу болдубекен деп
деп турушат. орус тегиз адам сыяк-
туу эмес куш сыяктуу учкан болсо
керек деп тоошундашат.

Канаатманын колу. (Канагатма)
коокон кандыгынын Канаатма деген колбашчы
кокондон айтанын азыркы жаңы Булга келип,
казак менен кыргыздан да кол жыйып,
Алматыга келген орустарга каршы барат.
нарындын азыркы Куртка деген жайында

кокон кандыгынын акими (беги) турган.

Куртка коргон деп аталган.

Чүйдө Ала-мүдүн сайында да коргон орноп анда
аким турган

Бул коргондогу бектерге Кокон канынан
буйрук болуп, кыргыз менен казактан
кол жыйнап, Алматыга келген орустарды
кубалоого Канаатшанын карамагына тапшыр-
ылсын деп айтылат.

Коргондогу бектер ар уруунун биилерин
чакырып алып, түтүнгө бирден ки-
шини колго ат карасыңар деп кандын
буйругун угузат.

Менин чоң атасы. Черик уруусунан Турдубек
деген киши болуп, атасы Акмат деген
киши болот. Турдубектин өзү менен бир
тууушкан эркек болбогон экен. Жалгыз
уулун колго ат карбай жетпесин жаш-
тагы Акмат колго барат.

Жыйналган кол Алматыга барып, орус
аскери менен беттешседа тез эле кайра
чегинүүгө аргасыз болушат. Кол таркап
жер жерлерине кайтышат. Акмат
Атбашыга чейин барат.

Чоң энемдин аты Билде деген аял эле.

катын атасынан орустун жонун сурайт:
„Ата орусту көрдүңүбү? биз сыяктуу
эле кишиби экен?" „Чийт билде
„баласы орусту көрдүм, бизден эле киши
экен, кийимдери тар болот экен,
бирок кабагы бети эле салаңдап ту-
рат, арык жагында көзү эле жылтылдайт.
орустун араба дегени болот экен. ошончо
колдон орустан колго түшкөн арабаны
эч бир ата Кара-Комоктун бөлүнө
тартып чыгара алышпаганда кара
атты тартып чыгып белге чыкканда
алды" деп айтат Акылай.
„Шайканын маңдайындагы калканчыгын
жарык так атасы орустун өзүнүн
кабагын деп айткан турбайбы" деп Чоң
энеси күлүп калар эле.
орустун ошондой арааңдаган айбаты күн-
дөн күнгө күч алып ушул турат.
орустун сурагы адилет болгон болсо,
ошого карасак боло турган экен деп.
казак кар калуу орустун адилетчилигин кийин
сан каргышка ушул турат. кокон кандыгынан
сиңг жаман калайыктардын бирин да, орус-
та жок экендигин аныктайт.

<u>Орустун ысык-колго келиши.</u> 1855-ж.

Качыбек Хайбулла Начеевдин башчылыгы менен Омскиге жетип генералга са-ламдашып, кыргыздан келген чакырык-чы экендигин айтат. Генерал Качыбекти бир канча күндөр сыйлап күттүрүп жатып, бир миңдатчанды аткарып, Курковский деген уезд началь-никтин жанында жөнөтөт.
Качыбек орустарды баштап Ысык-Кол-го алып келет. Келген ардак түу сыйт-сындарды кыргыздар үйлөр тигип күтүп алышат. Азыркы Пржевальский районун сеңгири болгон Ак-Сууга кон-дурат.
"Кыргызда эң жогорку мансапты эмне деп айтат?" деп сурайт орус.
"Эң жогорку мансаптын наамын султан" деп айтабыз" дейт кыргыздар.
"Эмесе уйэз начальникке жардамчы помошник кыргыздан дайындалат, султан ошо болот" деп айтат орустар. Боромбайдын өзүн султандыкка дайындамак-чы болунса да, Боромбай кабыл кылбас-тан туугандары Зарыпбекти көрсөтөт.

Зарыпек султанайы менен дайындалып,
кыргайчан аскерди колуна тапшырылат;
жарак-жабдыктары менен. Зарыпекке
каравайта берилет. мына ошондон баш-
таалып зарыпек султан деп аталып, шоо-
расы эң жогору көтөрүлөт. Байыса за-
рыпектин эшигинде солдаттан карооl-
чу турат.

жаңы келип жердин шартын билбеген
орустар кыргыздан жиштипабалып та-
нылмысоз жер кадагарып турушат.
орустун адилеттик менен ынсабына
кыргыздар таңданышат. Кокон кан-
дыгынын эң жаман кылыктарынын
бирида орустан көрүн бойт.

Бирден, жарымдан талаада айыл жүрбөй
көч куруп келе жаткан кыргыздын жол
чардап жүргөн орустар учурап калышса,
эрчитип келип кандуруп, кийинен
жана акча берип узаткан.

хайбулла начеев зарыпектин катчы
молдосу жана тилмечи болуп дайында-
лат. хайбулланы кыргыздар сокур молдо
деп аташкан.

Зарыпек Надарбектин чабышы.

Зарыпек Курковскийге айтпайт:
Кыргыз урууларында өз тентек расия-
га кошулууну бирда каалабай жүргөн
калмак гана турат каршы чыгып ок
атып турган сарыбагыш деген уруулар,
уруксат болунса, бир четтин чаап кара-
штурга киттиш!„
Зарыпектин бул шкирин Корковский
генерал Калпакковскийге маалымдап
маакулдашып Кунгөйдөгү Надарбекти
чабууга камалнат. Надарбек 2 ми
орлонол жүргөндө бугу жагында бо-
луп турат. ошондуктан камарабай
Кунгөйдө жата берет. Зарыпек
чабылган тынгысы сейти 2 мин бүйт
чакыртып алып, 100 атчанды астына
салып, Надарбектин түнжуратта чааи,
калаң олжону чабылган тынгысы-
сейти 2 мине берет. Сарыжоонун баары
жоо чейт.

Үштаалыкан хор төрөн чолжургону:

Каранапчы деген адишар бир канча жол-
доштору менен Үштаалага учура га ту-

барса, токтоосуз өлтүрүп жиберип өзүнүн нар-жасмактары менен үркүп Чүйгө түшө качкандан Таласка баргандан Анжиянга өтүп, андада токтолуп тура албай Кашкарга оой кетет.
Зарыгбектин алдында ала айтканы чын болуп чыгат.

Төрөкелдинин чабылышы.

Зарыгбек Кочкордогу Төрөкелдиге кишилер жиберип, бизге кошулсун дейт. Төрөкелди "кошулалы Зарыгбек өзү келсин" дейт.
Зарыгбек 40 атчан жана кол катарында көп кишилер менен Төрөкелдиге барат.
Эмин десе келишим болуш шатлоо.
Төрөкелди үйлөр тиктирип Зарыгбекти күтөт. Зарыгбек менен Төрөкелди тогуз коргоол ойношуп, коргоолдун кочусунон кандайдыр кычалаша кеткенде Төрөкелди Зарыгбектин чекесин тогуз коргоолдун тактасы менен ура чабат. Чаң-тополоң болуп калганда, Төрөкелди сууну кече качып тоого чыгып тоого чыгып колго түшпөй кутулат. Эгер колго түшкөн болсо, атылып, же Сибирге

айдалмак экен. төрөкелдинин эмин тий-
пыл чаап алып зарыгбек кайта тартты.
мунун менен сарыбагыштар расияга
ашкере каршы экендиктери жарыя
болот. мындан кийин ысык-кол бе-
тине бир сарыбагыш калбастан чүй,
кочкор, нарын тарапка оолай көчү-
шөт.

ушул учурда ажыбек мындай чы
ырдайт:

„сарыдан айгыр салганы,
саамалычы кенендик;
зарыгбек султан болгону;
сарыбагышка теңелдик!
жаңы келген орустун,
тегерек жээн темгеги;
сөзү жатык мунайым;
жоо дегенде элиги.
тоодураган солдаты,
попороз кагаз каннасы;
карап байкап аңдасак;
кытайын экен айбаты!"

Пренжевальскийдин салынышы.

• жаңы келген өкмөт адегенде ак-сууда
турат. куржавский уезд начальник атка

мини шаар сала турган жер тандайт,
шаар салынган буйрук боюнча.
Каракол суусунун боюна Хайбулла
Нагеев сокур молдо биринчи үйдү эшигу-
рун салдырган алат, биринчи отол. сокур мол-
донун ибрат алтын туулукан жылдарчеге тилейт бо-
Каракол суусунун боюна шаар орноотууга
макул табылып, шаар курула баш-
талат, Анжиян, Ташкен, Кашкардан
көп кишилер ажыл келишип калынат.
Расиядан орустар, татарларда келе баш-
тайт.

Ар буйруктар болуштарга бөлүнүп,
болуштар шайланат.

Падышалыктан мындай договармуу
сөздөр айтылат:

1. Расияга кошулган кыргыз эли биринчи-
ден жерине 22 сиз.
2. Уруп - адатынча 22 сиз.
3. Эл чабуу деген болунбайт.
4. Чабуул убагында туткунга кеткен кул
менен күңдөр азат болунат.
5. солдат алынбайт.

Расияга кошулгандан кийин Кыргыздар
сырткы душмандардан 2ч кандай коркуу-
лары жок тынчылык басмак, жыргалдуу

Болушнуң урун, менен даркансаган, кыргыз эдди кыргыз бийлеп берген бизтайарда.
ибрат карап, 1912 - жылы меңкеге кийген.

турсуну туугу. Кыргыздар орустун ар-
летти гине кара кылды как жарган кайыс-
тагана тонушат.

Ысык-Көл кыргыздары өз ыктыярлары
менен Расияга биринчи болуп кошулган-
дан кийин Тяньшан жана Чүйдөгү кыргыз-
дарда бир башкаан кошула бериптир.
Солто уруусунан чыккан Байтик Канаев Кокон канын акы-
тушуктуктору кыргыздар Кокон кандыгы-
нын кулашы менен кошулат. Курбан-
жан аялдын убагы болуп, агалладан каналары чейнаа
Кокон кандыгы кулаганда элде мындай
ырдалат:

"Арыстакка жеси байлаган
Айтабача, балам кан;
Алат экен чен жаттык;
Ал Экөөнүгөсү байлаган!

Алда кандай
жай болот,
орус менен Кокондун
кечиши бизге
бай болот!

Акыркы сөзүм: орусқа элдин кандай ка-
раштарын менде толук көрүп, билип
калдым. Элдеги карылар орус каргобосо,
Кыргыз журттуктан тасмасы калып,
баган, аягы саган болот эле. Орустун
этеги кең экен ынсан каласынын бар
экен элдин туткушу өстү, жандары жай
алды, жаш балдарын мата алды ийги
аягы мис болду жез чолпончанга ийке

-сы Рахматуллага өмүрүн, Алматыга Калпаковскийге ка-
бар жиберип, кол солдат келип калып Чүйдөгү орду
берилет.

жүгүндү куюп берип жатасыңар! силер
үчүл. туугандар киши болду! мусу-
лмандын кандыгында качанысапы
уяттары бар эле!

Чоң атасы менен чоң энеси Айбашында
турганда Кокон кандыгын адасигерчи-
ликке сайбаган ит калыгын абдан көр-
гөн. Чоң энеси жатыкта жоорап айтар
эле „Кокондор Кокондун өмүрүнө ит
заара калды! айланайын оруска кы-
лагат айтуу болбойт! орустан
жоргалады жүрт коргуга! байтал жуу-
шады, балдар уктады! орус же-
тиси бала, жүл кайтындан сурак чыкса
эмесги!" жана толгон сөздөрдү
айтар эле. 1908-жылы 88 жашында
жети-өгүздө дүнүйөдөн кайтты эле-
нин 20 жашында. Чоң атасы 1903-
жылы 87 жашында дүнүйөдөн кайтты
15 жашында.

Расиянын аскерине кыргыздар жардам берип,
Кокон кандыгын кулатты. Кокондук ку-
латууда шабдан ажиттивдүү катышып кан-
дыктан чоң мансапка ээ болот.

Үсмөтаалы канкордун акыркы күнү.

Үсмөтаалы канкор жинденип отуруп, Кашкар территориясына барганда, Кашкарга жакшыбек (бедөөлөт) кандык кылып калган экен. Үсмөтаалы Кашкар территориясына бир топ жыл туруп, акыры бедөөлөт мененде келише албай жамандашып, кайта Айбашыга келип, андан Нарынга ооп турган учурда, Кокон кандыгы кулап Шабдан чоң мансапка жетишет.

Шабдан Үсмөтааланын кызын алган күйөөсү экен. Азыркы Рыбачыга генерал келип түшкөндө Шабдан Үсмөтааланы генералга алып келет. Үсмөтаалы аксак неме экен ~~.....~~ үстүндө үч кетмен тонураак жок кор абышка болуп калган. «Бул киши орусман кандынууму, коркуп Кашкарга кеткен эле, орусту каалап кайта келиптир» деп айтат Шабдан.

Генерал келгени жакшы болуптур, коркуубуз тура берсин деп колуна кагаз берет. Үсмөтаалы бир кишиден жакшылыктуу сөз укпастан жек көрүндүлүктө жүрүп өлөт. экенин оруп калат.

Ормондун күнүнүн бүтүсү:

Ысык-Көл кыргыздары Рассияга кошулгандан кийин аруунун билерменаксакалдары кеңеш кылышып: „Ормон болсо, бугусунан сары багыш оңбогондой кагылышты, эми ата-бабадан бери келе жаткан салт боюнча чоң той куруп, Ормонго күн бүтүсү кылып, эки элди жуураштырбас керек" дешет.

Азыркы Рыбачыга үйлөр тигилип, аруунун билерменаксакалдары келишет.

Солто элинин Жангарач чечени бүтүмдүн баш бийи болот. Жайлоо маалы экен. Шамен сулоосуна ноот таштаган ноочасы (бешмант салынгыту) ноочаны чечип, үйдүн үстүнө коюп, даарат ушатууга кетет. Эшикте турган Жангарачтын баласы ноочаны кийип алып, Жангарачтын үстүнө кирип кетет. Шамен кайта келип ноочасын издеп турганда, бирөө Жангарачтын баласы кийип кетти дейт. Шамен ошондо ушкуруп: „Кийген кийимге ээ болбой калган күндү көрдүкө" дейт да, билермендерин чакырып: „Ой аксакалдарыбыз кокуй күнгө

калымнагз, кийгенкийисиге эзэ боло
албагандан кийин колынаргын балдары
эл-јигибиз кайда калды! Кай озубузко
бу јүш ол му „ сеп айтып канда, бардыгы ыаа-
кул болот. „билексинатка чакыр „ сейт
билекслай келет. Шасен ишигин
јонун айтат билексинатка.
Анда „ бизди кудай умнунгыты урбадаба,
Кайар јургандаш карадыж! Шасен[redacted]
устубуздогу кийинди бояжка кӧктур!
[redacted] бир тогуз ойлоган
Јангарач уулу! Бойлигине сину јал-
каныгиси эле байлап берели! „ сейт
билекслат.
Бугу, сарыгбакыштагн билерсиме аксакал-
дарыгы јерде баталашат: „ канда кун
деген болбойт, айттаан кудругун кыр-
куу менен буйтагы дейт.
Бугуч ат алып келет. Аттардан
кудрукторын кыркып, кудрук кесети
болум буйтат.
Бугу, сарыгбакыштан тортгон кижи-
ни кудалаштырылат.
Јангарачка эки эл экиат миннигизаги
„ Јангарач баатыр бизозубузко

Бу тушщи калдак „чешет.

„Эсит бышкан джигейге кирерде насла-
ныси калдангго!„ Чеайтан нангарач
айттанат.

Мазмуну.

1. Осмон кан атын алышы.
2. Осмон Балбайды туткун кылышы.
3. Ордо атышы.
4. Осмон менен Алыбектин араз болушу.
5. Кучала кой.
6. Чагалдактын өлүшү.
7. Осмондун өлүшү.
8. Осмондун сөөгүн кандай кылуунун кеңеши.
9. Сөөк баргандагы окуя.
10. Төрөкелдинин келиши.
11. Тилекматтын элчиликке келиши.
12. Алыбектин өлүшү.
13. Кыдык, желдеңди болуш кылышы.
14. Тезек төрөгө баруу.
15. Сарыбагыштын чабуулга аттанышы.
16. Төрөкелдинин күтүү.
17. Төрөкелди тынысм Сейитти чабышы.
18. Коканды чакырышы.
19. Боромбай тууралуу маалымат.
20. Бугунун Расияга кошулушу.
21. Коргол элин орусту кабарланышы.
22. Жанашанын келу.
23. Орустун Ысык-Көлго келиши.

24. Зарыпек надырбектин чабышы.
25. Үмөтаалы канкор төрөнү өлтүргөнү.
26. Төрөкелдинин чабылышы.
27 Тренесалыктын салынышы.
28. Үмөтаалы канкордун акыркы күнү.